

ผศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง : คำนึงยม

เบื้องหลังรูปเคารพ

คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

ปกานิน เกษตรทัต

ศิลปวัฒนธรรม
ART & CULTURE
ฉบับพิเศษ

เบื้องหลังรูปเคารพ
คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

ศรีอยุธยา

ภาพจากปกหน้า

(ซ้าย) พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคำหนักเพชร วัดบวร
นิเวศวิหาร

ภาพถ่ายโดย : ชัยรัฐกานต์ วชิราวุฒิชัย

(ขวา) ปราสาทพระเทพมิตร สถานที่ประดิษฐานพระบรมรูปของบูรพมหมษัตริย์แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์

ภาพถ่ายโดย : ศิวพงษ์์ สีเสียดงาม

ภาพจากปกหลัง

๑	๒
๓	๔

๑. พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชญบรมไตรโลกนาถ วัดหน้าพระเมรุ
๒. รูปนายเวียงผู้เฒ่าคัง ที่วัดอรุณราชวราราม (ภาพถ่ายเก่า)
๓. รูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ที่วัดโมลีโลกยาราม
๔. รูปหล่อสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (โต) ที่วัดระฆังโฆสิตาราม

เบื้องหลังรูปเคารพ
คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

ปภาณิน เกษตรทัต

ศรีอยุธยา

ราคา ๓๘๐ บาท

เบื้องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

• ปภาณิน เกษตรหัต

พิมพ์ครั้งแรก : กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

ราคา ๑๘๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

ปภาณิน เกษตรหัต.

เบื้องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคล

ในสยาม. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๘.

๒๐๐ หน้า-(ประวัติศาสตร์คิดปะ).

๑. ไทย-ประวัติศาสตร์ I. ชื่อเรื่อง.

969.3

ISBN 978 - 974 - 02 - 1379 - 6

สำนักพิมพ์มติชน

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คตะนาท, สุพจน์ แจ็งเร็ว, นงนุช สิงหนตะ
- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : กิตติวรรณ เติงวิเศษ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน
- บรรณาธิการสำนักพิมพ์ : พัลลภ สามสี
- หัวหน้ากองบรรณาธิการ : อพิสิทธิ์ สีระจากรวรรณ
- บรรณาธิการเล่ม : มณฑล ประภากรเกียรติ
- พิสูจน์อักษร : โชติช่วง ะวรินทร์ | พิพนสิน อินทรหอม
- คุมเล่ม : อัสรี เสนีวงศ์
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : นุสรา สมบูรณ์รัตน์
- ประชาสัมพันธ์ : สุกชัย สุชาติสุธาธรรม

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนามฤมาล

ประชาชนิเวณคณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๓๕

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๘๑๘

แม่พิมพ์สี-ขาวดำ : กองงานเตรียมพิมพ์ บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนามฤมาล ประชาชนิเวณคณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๐๐-๒๔๐๒

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด ๒๗/๑ หมู่ ๕ ถนนสุขาประชาสรรค ๒

ตำบลบางพูด อำเภอบางเกร็ด นนทบุรี ๑๑๑๒๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๔-๒๑๓๓, ๐-๒๕๔๒-๐๕๙๖

โทรสาร ๐-๒๕๔๒-๐๕๙๗

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนามฤมาล ประชาชนิเวณคณ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๐, ๓๓๕๑

โทรสาร ๐-๒๕๙๑-๙๐๑๒

Maticchon Publishing House a division of Maticchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabanaruean Rd, Prachinwate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

หากสถาบันการศึกษา หน่วยงานต่างๆ แต่บุคคล

ต้องการสั่งซื้อจำนวนมากในราคาพิเศษ

โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑๓ ต่อ ๓๓๕๓

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๘๑๘

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ด้วยหมึกที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
เพื่อปกป้องธรรมชาติ และสุขภาพของผู้อ่าน

พินพุ่ม
นครนขอนแก่นทรันธั
www.greenread.com

สารบัญ

เบื้องหลังรูปเคารพ
คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

คำนิยาม	(๘)
คำนำ	(๑๐)
บทนำ	๒

๑

หลักฐานเอกสารเกี่ยวกับการระลึกถึงบุคคล

ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๕
ประเพณีการบูชาบุคคลในวันฉัตรมงคล :	
ที่มาของการสร้างรูปแทนบุคคลในดินแดนไทย	๖
รูปแทนบุคคลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ :	
รูปแทนบุคคลแบบพิเศษในวันฉัตรมงคล	๑๐
รูปแทนบุคคลที่เป็นรูปเคารพในศาสนาพุทธ	
นิกายมหายาน	๑๐
รูปเหมือนของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗	๑๓
พระพุทธรูปที่มีรูปแบบคล้ายรูปเหมือน	
ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗	๑๘
เอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยเกี่ยวกับจารีตในการระลึกถึงบุคคล	
ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๑
สมัยสุโขทัย	๒๑
สมัยอยุธยา	๒๒
สมัยรัตนโกสินทร์	๒๘

แนวคิดที่ส่งผลกระทบต่อจารีตการระลึกถึงบุคคล ที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทย	๒๙
ความเชื่อเรื่องกษัตริย์เปรียบเสมือนเทพเจ้า ในศาสนาฮินดู	๓๐
ความเชื่อเรื่องกษัตริย์เปรียบเสมือนพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์	๓๓
ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ	๓๕

๒ รูปแทนบุคคลตั้งแต่สมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔๔
รูปแทนบุคคลที่เป็นพระพุทธรูป :	
หลักฐานของรูปแทนบุคคลกลุ่มแรกที่ปรากฏในไทย พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์	๔๕
คติในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์	๔๖
พระพุทธรูปหมู่ที่อุทิศถวายแด่บรรพกษัตริย์	๔๗
พระพุทธรูป ๓๗ องค์ ในหอราชกรมานุสร และหอราชพงศานุสร	๔๗
หมู่พระพุทธรูปในถ้ำเขาลวง จังหวัดเพชรบุรี คติในการสร้างพระพุทธรูปที่อุทิศถวายแด่บรรพกษัตริย์	๔๖
คติในการสร้างพระพุทธรูปที่อุทิศถวายแด่บรรพกษัตริย์	๔๘
รูปเหมือนบุคคลก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :	
หัวเลี้ยวหัวต่อของรูปแทนบุคคลในไทย	๔๐
รูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี	๔๓
รูปนายเรือและนายนก	๔๓
รูปสมเด็จพระสังฆราช (สุก โภไถ่เย็น) ที่วัดราชสิทธิาราม และวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	๔๖

รูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ที่วัดโมลีโลกยาราม	๑๐๑
คติในการสร้างรูปเหมือนบุคคล	
ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๑๑
รูปเหมือนบุคคลสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว :	
การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของการสร้างประติมากรรมกษัตริย์	๑๑๕
พระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๒๐
พระบรมรูป ๔ รัชกาล	๑๒๖
คติในการสร้างรูปเหมือนบุคคล	
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๓๓
๓ พัฒนาการของแนวคิด	
   เกี่ยวกับรูปแทนบุคคลในศิลปะไทย	๑๔๙
ความหลากหลายของแนวความเชื่อ	
ในการสร้างรูปแทนบุคคล	๑๕๐
การสืบทอดแนวคิดเรื่องการบูชาบรรพบุรุษ	
ผ่านประติมากรรมแทนบุคคล	๑๕๑
๔ รูปเหมือนบุคคลหลังสมัย	
   พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๖๐
อนุสาวรีย์ : บทบาทใหม่ของรูปเหมือนบุคคล	๑๖๕
บทสรุป	๑๗๓
บรรณานุกรม	๑๗๖

คำนิยาม

เบื้องหลังรูปเคารพ

คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

เมื่อเฮย์คำว่า “รูปเหมือน” ภาพที่ปรากฏในใจตามความรับรู้ของผู้คนย่อมมีรูปร่างหน้าตาเช่นเดียวกันกับบุคคลที่เป็นต้นแบบของรูปนั้น ใครๆ ก็ทำรูปเหมือนของตนเองได้ถ้าต้องการ รูปลักษณะ ขนาด และวัสดุขึ้นอยู่กับความพึงพอใจและงบประมาณของตน

รูปเหมือนมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นที่ระลึกถึงบุคคล เป็น “รูปแทนตัว” ที่ทำให้ผู้พบเห็นนึกถึงเรื่องราวต่างๆ ของบุคคลที่เป็นต้นแบบของรูปนั้น สิ่งนี้นับเป็นแนวความคิดหลักของการสร้างรูปเหมือนที่ว่าได้

อย่างไรก็ตาม รูปเหมือนบางรูปยังมีความหมายมากกว่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ พระสงฆ์ หรือรูปของผู้นำชุมชน เพราะมีสถานะเป็น “รูปบูชา” ด้วย ผู้คนส่วนหนึ่ง (หรือส่วนใหญ่) ยังคงปฏิบัติต่อพระบรมรูปหรือรูปกลุ่มนี้ดังที่ปฏิบัติต่อพระพุทธรูปหรือเทวรูป อาทิ การกราบไหว้บูชา การถวายมาลัย ดอกไม้ การจุดธูปเทียนและปิดทองคำเปลว การอ้อนวอนขอพร สิ่งนี้เป็นการทับซ้อนทางความคิดและความหมายระหว่าง “รูปเหมือน” กับ “รูปบูชา” ที่เห็นได้ในสังคมไทยอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

การที่จะเข้าใจถึงความคิดและความหมายอันหลากหลาย ตลอดจนการทับซ้อนทางความคิดและความหมายของรูปเหมือน-รูปแทนตัว-รูปบูชา ที่ยังคงปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน จำเป็นต้องสืบย้อนไปยังอดีต หนังสือเล่มนี้ซึ่งใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมกับหลักฐานลายลักษณ์อักษรได้แสดงหลักฐานและการวิเคราะห์ที่ไว้อย่างน่าสนใจ และชัดเจน และยังทำให้เข้าใจว่ารูปเหมือนในสังคมสมัยใหม่มีความคิดและความหมายที่แตกต่างไปจากอดีตมากน้อยเพียงใด

รูปเหมือนซึ่งเป็นรูปแทนตัวคนที่มีหน้าตาเช่นเดียวกันกับบุคคลต้นแบบเพิ่งเกิดในสังคมไทยได้ไม่นาน โดยย้อนกลับไปได้เพียงหนึ่งร้อยกว่าปีที่ผ่านมา แต่หลักฐานจากอดีตที่เก่าแก่ขึ้นไปทำให้ทราบว่ามีการบูชาพระพุทธรูปหรือเทวรูปที่สร้างขึ้นในฐานะรูปแทนตัวคน โดยเฉพาะบุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว ในกรณีนี้เห็นได้ว่าเป็นรูปแทนตัวของสังคมไทยที่มีมาแต่เดิมนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่ามีรูปร่างหน้าตาเช่นเดียวกันกับบุคคลที่ต้องการระลึกถึงเสมอไป แต่มีวิธีการและพิธีกรรมที่รายรอบอันจะทำหน้าที่ให้รูปนั้นๆ กลายเป็นรูปแทนบุคคล และยังช่วยย้ำให้เห็นถึงความจริงของคำกล่าวที่ว่า ความเชื่อในพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และผี ผสมผสานกันจนกลายเป็นความเชื่อของสังคมไทย รูปเหมือนหรือรูปแทนตัวในสังคมไทยจึงแตกต่างไปจากรูปเหมือนในสังคมอื่น

การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นรูปฉลองพระองค์หรือรูปแทนตัวผู้ล่วงลับ การสร้างพระพุทธรูปและรูปเหมือนบุคคลที่มีพิธีพราหมณ์เข้ามาผสมผสานแต่ต้น การสักการบูชาที่แทบไม่แตกต่างกันเลยระหว่างพระพุทธรูป เทวรูป และรูปเหมือนบุคคลผู้ล่วงลับ และความพิเศษในแง่มุมอื่นๆ ของรูปแทนตัวแบบไทย สามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิด ความหมาย และความเชื่อต่างๆ นานาได้ ซึ่งหนังสือเล่มนี้ได้ให้ข้อมูล มุมมอง และเปิดประเด็นไว้มากมาย

เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้จบ เชื่อได้ว่าทุกท่านจะได้รับทราบข้อมูลพร้อมทั้งเกิดคำถาม เกิดข้อสันนิษฐานต่างๆ ตามมามากมาย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือนี้จะเกิดประโยชน์ต่อทุกท่านสมควรพากเพียรของผู้เขียน

ผศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

คำนำ

เบื้องหลังรูปเคารพ
คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม

หนังสือเล่มนี้ ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง “แนวความคิดของการสร้างรูปแทนบุคคลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๔” ซึ่งเกิดขึ้นจากคำถามที่ว่ารูปเหมือนบุคคลในไทยสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยใด และทำไมในอดีตรังจึงไม่มีการสร้างรูปเหมือนบุคคลในไทย การพยายามหาคำตอบให้กับประเด็นดังกล่าว นอกจากจะทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับที่มาของประติมากรรมที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงบุคคลแล้ว ยังได้เห็นรากฐานของวัฒนธรรมการระลึกถึงบุคคลในสังคมไทยที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างยาวนาน

วิทยานิพนธ์และหนังสือเล่มนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้เลย หากปราศจากการจุดประกายความคิด และพื้นฐานการค้นคว้าของ ผศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะแนวทางการศึกษา ตรวจสอบทั้งวิทยานิพนธ์และข้อมูลในหนังสือ รวมถึงเป็นผู้เขียนคำนิยมในหนังสือเล่มนี้ด้วย ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ผู้เขียนขอขอบคุณคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากรท่านอื่นๆ ได้แก่ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. สันติ เล็กสุขุม ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ รศ. ดร. เขมขันธ์ ติงสัตยขัติ ผศ. ประภัสสร ชูวิเชียร อ. ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ ที่ได้ส่งสอน แนะนำ และปูพื้นฐานความรู้ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย

ขอขอบคุณ คุณจุฑารัตน์ จิตโสภา คุณศาริศา จินตาวงษ์ ผู้ที่มีส่วนช่วยในการหาข้อมูลและการเรียบเรียง ผศ. ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อ. พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์ คุณอัญชฎากาล วชิราวุฒิชัย คุณศิวพงศ์ สีเสียดงาม และคุณวรพงศ์ อภินันทเวช ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ภาพประกอบ ขอขอบคุณ คุณมณฑล ประภากรเกียรติ และสำนักพิมพ์มติชนเป็นอย่างยิ่ง ที่ให้โอกาสผู้เขียนในการเผยแพร่งานศึกษาเรื่อง “เบื้องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม” เล่มนี้

สุดท้ายขอขอบพระคุณทุกคนในครอบครัวที่คอยสนับสนุนและเป็นกำลังใจให้ผู้เขียนมาโดยตลอด

ภาณิน เกษตรทัต

ปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สถานที่ประดิษฐานพระบรมรูป
ของนุรพัชัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
ภาพถ่ายโดย : ศิวพงศ์ สีเสียดงาม

- (๑๒) เบื้องหลังรูปเคารพ
คติความเชื่อรูปแบบบุคคลในสยาม

ผู้มาลักรูปขารูปเหมือนสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ม.จ. ทัด เลื่อนวงศ์) และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร) ในวิหารสมเด็จพระสังฆราชวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

“...การที่จะเข้าใจถึงความคิดและความหมายอันหลากหลาย ตลอดจนการทับซ้อนทางความคิดและความหมายของรูปเหมือน-รูปแทนตัว-รูปบูชาที่ยังคงปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน จำเป็นต้องสืบย้อนไปยังอดีต หนังสือเล่มนี้ซึ่งใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมกับหลักฐานลายลักษณ์อักษรได้แสดงหลักฐานและการวิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจและชัดเจน และยังทำให้เข้าใจว่ารูปเหมือนในสังคมสมัยใหม่มีความคิดและความหมายที่แตกต่างไปจากอดีตมากน้อยเพียงใด...”

(จาก คำนิยม)

ประวัติศาสตร์ศิลปะ

ISBN 978-974-02-1379-6

9 789740 213796

ราคา ๑๘๐ บาท

www.machonbook.com